

Det er røyken vi dør av

Mads Drange

Lungebrannen

Bergen: John Grieg forlag/Ryfylkemuseet, 2022

190 s.

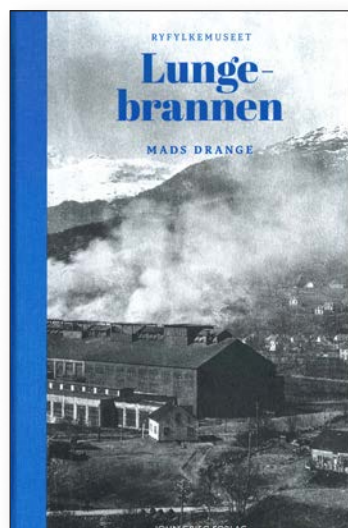
ISBN 9788253304106

Michael 2023; 20: 389–91.

«*Lungebrannen* er fortellinga om ein dødeleg epidemi som herja i den vesle industristaden Sauda i mellomkrigstida. Ein sjukdom som kravde nærmare 200 menneskeliv, og som har vore eit uopplart medisinsk mysterium. Heilt fram til no», ifølge vaskeseddelen. Og dette er virkelig en medrivende krimdokumentar om en norsk industriskandale. Fremstillingen favner bredt og illustrerer hvordan mistanken om en skadelig røyk-eksponering ble møtt av bedriften, lokalmiljøet og det medisinske fagmiljøet.

Sauda smelteverk er et ferromanganverk som ble bygget av det amerikanske selskapet Union Carbide. Mange kjenner historien fra Kjartan Fløgstad og Frode Gryttens bøker. Smelteverket startet opp i 1923 og har vært en hjørnesteinsbedrift. Driften førte imidlertid til store røykutslipp: «Røyken fann aldri vegen ut fjorden eller opp over fjella, men vart liggande som eit lok over Sauda. Og sjølv på klare dagar kunne ein berre sjå sola som eit svakt måneskin gjennom røyken» (s. 27).

Etter oppstarten la man etter hvert merke til at uvanlig mange døde av lungebetennelse. På folkemunne ble det kalt *lungebrann*. Kunne sykdom-

men skyldes røyken fra fabrikken? Bekymringen ble først forsøkt avfeid av både bedriftens ledelse og av bedriftslegen, men så ble det satt i gang en sakkyndig utredning. Professor Axel Holst (1860–1931) fikk oppdraget, men i rapporten fra 1928 kunne han ikke påvise noen sammenheng. Man diskuterte hvorvidt det var snakk om en infeksjonssykdom og i 1930 ble det igangsatt vaksinerings mot pneumokokker. Senere gjorde bedriftslege Dagfinn Elstad (1908–95) en imponerende jobb med sin granskning. Han fant at antall sykdomstilfeller og dødsfall samvarierte med produksjonsvolumet av manganlegeringer og altså også med røykutslippet. Standhaftig og uredd presenterte han resultatene sine, selv om han møtte kraftig motstand både fra bedriften og det medisinske miljøet.

Kapitlene veksler mellom kronologiske fremstillinger av begivenhetene, fortellinger om forfatterens nåtidige besøk i bygda og referater fra samtaler med sentrale personer. Vekslingen mellom fortid og nåtid er vellykket. Kapitlene utfyller hverandre og skaper driv og perspektiv. Særlig interessant er det å følge fortellingene om legene som var involvert. Forfatteren er både fysiolog og historiker og evner å beskrive både de medisinske og historiske faktaene på en lettfattelig måte. Ved første blick kan man kanskje tenke at boka primært er for de lokalhistorisk interesserte. Men ganske snart blir det tydelig at den spenner opp et bredt lerret med aktuelle temaer.

Boka illustrerer hvordan sterke maktstrukturer og interessekonflikter kan gjøre vilkårene for forebyggende medisin vanskelige. Dette var amerikansk storkapitals første innrykk i Norge. Union Carbide fikk senere flere industriskandaler på samvittigheten: mange hundretalls arbeidere døde av akutt silikose i forbindelse med kraftutbygging ved Hawk's Nest i 1930-årene, og tusenvis døde eller ble varig invalidisert i forbindelse med et stort utslipp av isocyanater ved pesticidfabrikken i Bhopal i 1984 (s. 85–86).

Medisinsk forskning er alltid beheftet med en viss grad av tvil, og dette gjelder i særlig grad ved vurderinger av kausalitet. Når er kunnskapsgrunnlaget godt nok til at forebyggende tiltak bør settes inn? Industrien kan spille på denne tvilen og slik kunne trenere reguleringsprosesser (1). Enkeltkjebnene som omtales i boka illustrerer med hjerteskjærende tydelighet at årsaks-vurderinger i medisinen langt fra er rene akademiske øvelser – det kan handle om liv eller død. Likevel er *Lungebrannen* ikke bare historien om profittinteresser satt opp mot arbeidernes og lokalbefolkningens helse. Det handler også om maktarroganse hos medisinske autoriteter og regulerende myndigheter. Forfatteren mener at «ein kan få ei kjensle av at det ofte er prestisje, makt og til dels klasseforakt som ligg bak fornekinga av samanhengen mellom røyken og folkehelsa – meir enn økonomiske interesser» (s. 85).

Med industrialisering fulgte velstandsøkning, arbeidsplasser og frem-skrutt. Det kunne være naturlig å tenke at røyk, støv og skitt var noe som måtte følge med på lasset. Utsagn som «Det er røyken me lever av» (s. 16) illustrerer dette, men kan også innebære en farlig romantisering av industri-arbeidslivet. Av og til er det dessverre slik at det er røyken vi dør av.

Litteratur

1. Michaels D. *Doubt is their product*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Anniken Sandvik
anniks@ous-hf.no

Anniken Sandvik er spesialist i arbeidsmedisin og overlege ved Seksjon for miljø- og arbeidsmedisin ved Oslo universitetssykehus.